

УДК 17«652»

Олексій Сігов**ФЕНОМЕН СВИДЧЕННЯ В АНТИЧНОМУ ПОЛІСІ:
ПЕРЕДУМОВИ ПОДІЄВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ПРАВДИ**

*У статті досліджено передумови філософського тлумачення грецького слова *μαρτυρία*. З'являючись як юридичне поняття, свідчення концептуалізується як особлива форма надання інформації на суді. Крім того, свідчення є важливим критерієм автентифікації свідка в якості громадянина полісу. Філософський аналіз стає можливим, оскільки юридична конотація не вичерпує усієї повноти такої проблематики цього явища. На першому плані іманентний зв'язок, наявний між змістом висловлення і суб'єктом, якому воно належить. Свідок перестає бути зовнішньою фігурою, стаючи натомість конститутивним елементом правди, її співучасником.*

Ключові слова: свідчення, правда, правдоподібність, осудність, подієвість, Сократ.

Oleksiy Sigov**THE PHENOMENON OF TESTIMONY IN THE ANCIENT POLIS:
THE PREMISES OF AN EVENTUAL CONCEPT OF TRUTH**

*The article deals with the premises of a philosophical interpretation of testimony based on the Greek word *μαρτυρία*. Born as a juridical concept, testimony was conceptualized as a special form of providing information to the court based on the criteria of truth, credibility and imputability. On the other hand, testimony was an important criterion for authenticating a witness as a citizen of a polis: not only did he have to meet specific social criteria (he had to be a free male citizen of age), but he was also called to maintain and affirm the order of the polis life. Therefore, the juridical procedure insisted on the understanding of testimony as a form of selectivity because it required the criteria that characterized his social status. Meanwhile personal characteristics of an individual were factored out.*

A possibility for a philosophical analysis appears when we declare that the juridical connotation of testimony does not grasp the complexity of this phenomenon. The figure of Socrates helps to substantiate this statement. The event of his encounter with an interlocutor transforms the common understanding of testimony: it ceases to be a kind of a passive, disinterested position and becomes a form of participation in the event of searching the truth. In the foreground comes a deep intrinsic connection between the meaning of the expression and the subject to whom it belongs. Thus, a witness here is not an external figure, not just a source of information, but above all a constitutive element of the phenomenon of truth, he is deeply involved into the truth.

Keywords: testimony, truth, credibility, imputability, eventuality, Socrates.

Алексей Сигов**ФЕНОМЕН СВИДЕТЕЛЬСТВА В АНТИЧНОМ ПОЛИСЕ:
ПРЕДПОСЫЛКИ СОБЫТИЙНОЙ КОНЦЕПЦИИ ПРАВДЫ**

*В статье исследуются предпосылки философского истолкования греческого слова *μαρτυρία*. Появляющееся как юридическое понятие, свидетельство концептуализируется как особая форма предоставления информации на суде. Кроме того, свидетельский анализ становится важным критерием аутентификации свидетеля в качестве гражданина полиса. Философский анализ становится возможным, поскольку юридическая коннотация свидетельства не исчерпывает всей полноты проблематики этого явления. На первый план выходит имманентная связь, существующая между сутью высказывания и субъектом, которому оно принадлежит. Свидетель перестает быть внешней фигурой, становясь конститутивным элементом правды, ее соучастником.*

Ключевые слова: свидетельство, правда, правдоподобие, вменяемость, событийность, Сократ.

Сучасна західна філософська думка звикла апелювати до свідчення як до поняття, що повною мірою легітимувало себе в межах філософського дискурсу. Проблема свідчення займає важливе місце в інтелектуальних розвідках таких мислителів як Дж. Агамбен, П. Рикер, Ж. Деррида, К. Романо тощо. На прикладі цих, а також ряду інших філософів можна стверджувати, що найбільш плідною виявилася етична рефлексія щодо свідчення. Проте завжди залишається спокуса звести тлумачення такого феномену до юридичних категорій. Хіба не зі сфери права постало це поняття? Відповідь на це питання потребує уважного розгляду античної концепції свідчення.

Грецьке слово *μαρτυρία* справді з'являється в контексті судової практики. *Μαρτυρία* (себто свідчення) було ключовою формою надання правдивої інформації на суді. У межах юридичного дискурсу по-

казання свідків мали принципове значення через їхню фундаментальну спорідненість з об'єктивним знанням. Свідчення мало високу епістемологічну цінність, якої, наприклад, було позбавлено опінії. Що значило для мешканця античного полісу бути носієм подібного знання? Ба більше: не просто бути носієм, а суб'єктом, здатним представити знання на розсуд громади, тобто бути гідним довіри. Така здібність мала чітко виражений політичний характер: свідком міг стати лише повноправний громадянин полісу, тобто людина, що бере безпосередню участь у його політичному житті. Свідок – це вільний, повнолітній громадянин чоловічої статі. Таким чином, залучення людини в якості свідка ставало практичною констатацією його громадської дієздатності і, більш того, ствердженням його громадської ідентичності. Відтак показання свідка мали неабияке значення не лише для легітимації судового рішення, а й для легітимації статусу того, хто свідчить.

Подібне обмеження кола потенційних свідків не означало, що жінки, неповнолітні чи раби не могли бути залученими в якості носіїв інформації, проте під сумнів ставилася їхня здатність нести відповідальність за сказане. Статус свідка передбачав наявність особливої репутації, пов'язаної з фактором осудності суб'єкта: прерогатива бути свідком корелює із визнанням здатності нести відповідальність. До певної міри подібна вибірковість щодо поля потенційних свідків може здаватися парадоксальною, адже їй притаманне фактичне ігнорування особистості свідка. Справді, основні вимоги стосувалися політичної (соціальної) характеристики суб'єкта, а не його моральних чи то особистісних рис. Із того моменту, коли було визначено коло політичних умов, наголос робився не на фігурі свідка, а на тому знанні, яким він володів.

Смислове навантаження, що його феномен свідчення набуває в рамках юридичного досвіду, від самого початку вбирає в себе ризик неправдивого слова. Розповсюджена практика залучення свідків жодним чином не означала ігнорування загрози лжесвідчення, яке не лише конкретизувалося у відповідному концепті (*ψευδομαρτυρίῳ*), а й передбачало спеціально визначену форму покарання. Більш того, сама ситуація, за якої зберігалася можливість навести хибні показання, обумовлювала собою горизонт і смислову напругу пошуку правди. Випадки надання хибних показань траплялися, проте їх ніколи не було розглянуто як формоутворюючі, вони завжди лишалися відходом від норми. А норма передбачала, що правдиве слово свідка є в порядку речей, що ним визначено критерії судження. Подібна апеляція до порядку означала простий факт: лжесвідчення – це не лише порушення правової процедури і тим більше не аморальна поведінка, а відмова від порядку життя поліса. Іншими словами, людина, що наважувалася на брехню, відмовлялася від власної полісної ідентичності і від власної громадської репутації. У тексті «Справедливість і несправедливість», що приписують Аристотелю, можна знайти такі слова: «Більш за все ганьблять поліс проступки, скоєні на великих зібраннях чи засіданнях – подібно до того, як порядок на них надає великої честі. Оскільки саме за таких умов ми виступаємо в своєму істинному виді перед співгромадянами і всіма іншими. З цього випливає, що окрім особистої шкоди, спричиненої жертві подібного злочину, задано шкоди полісу» [5, с. 21]. Так, промова свідка на суді, явлена ним правда, з одного боку конститує порядок життя полісу, а з іншого конститує його самого в якості громадянина. Відтак уже на цьому рівні розкривається інтуїція, що має вирішальне значення для будь-якої спроби філософського осмислення феномену свідчення: зв'язок акту свідчення (а також його змісту) із тим, хто його звершує, має іманентний характер. Цей зв'язок має не лише структурне, а й важливе епістемологічне та онтологічне значення.

У тому, що стосується авторитетності явленого свідчення, Аристотеля цікавить не лише просторовий фактор (публічність, численність зібрання), а й часовий. Саме в цьому зв'язку в «Риториці» він виділяє два роди свідків: «Вони бувають двоякого роду: давні та нові, причому другі ще й діляться на тих, що самі ризикують у випадку надання хибних показань, і тих, що не знають такого ризику. Під давніми свідками я розумію поетів та інших славних людей, судження яких загально відомі» [2, с. 65]. Розширене апелювання в часі, коли залучення в свідки не обмежується пошуком у теперішньому, розкриває два суттєві моменти. По-перше, підкреслено необхідність об'єктивного, компетентного і разом із тим неупередженого погляду, коли ризик зараження спокусою брехні буде зведений до мінімуму. По-друге, обґрунтування авторитетності статусу свідка шляхом звернення до «давніх», підкреслює важливу роль фактору традиції. Зокрема, подібної думки дотримується К. Романо: «Практика свідчення не має сенсу поза певною культурою і певною життєвою спільнотою. Для того, аби свідчення було прийняте, потрібними є не лише інституції, а й спільний спосіб життя, розділена *paideia*» [7, с. 26]. У цьому сенсі можна говорити як про певну техніку свідчення, так і про його особливий етос.

Кожний новий свідок своїм публічним вчинком покликаний підтримувати та розвивати логіку наявного світогляду. По суті, наявним є обопільний вплив: суспільство визначає мову та форму свідчення, а слово свідка стає однією з ниток, що утворює полотно суспільного життя. «Нові свідки – за-

значає Аристотель – це ті люди, які, будучи загальновідомими особами, виразили свою opiniю [...] До нових свідків належать люди, що йдуть на ризик у разі викриття брехні. Такі люди є свідками лише при вирішенні питання, чи дійсно мала місце певна подія, проте вони не можуть бути свідками задля визначення якостей факту, наприклад при вирішенні питання про справедливість чи несправедливість, корисність чи марність якогось вчинку. За подібних обставин свідки, що не є причетними до справи, заслуговують на найбільшу довіру; найвірнішими свідками є давні свідки, оскільки їх не можна підкупити» [2, с. 65]. Такий підхід допомагає прояснити ще одне важливе положення: свідок не має права на оціночне судження. Це підтверджує принципову аперсональність його позиції: свідок – це свого роду інституція, чії повноваження обмежено виголошенням певного факту. Будучи «загальновідомою особою», він не викликає інтерес як приватний суб'єкт. Разом із тим, не зводяться до opinii, судження чи переконання, природа жесту свідка передбачає особливий характер сприйняття знання, адже знання тут не може бути виключно формальним. Подібна особливість витікає з розрізнення слова-свідчення та інформації. Інформація може бути підставою для свідчення, але сама по собі не є достатнім аргументом на суді: вона має витримати випробування подією, має набути подієвого характеру. В Аристотеля ми читаємо про три способи отримання інформації: це зізнання, отримане за допомогою катування, свідчення та клятва. Кожен із цих способів пов'язаний із певною дією. І якщо у випадку із катування дію спричинено ззовні по відношенню до носія інформації, то той, хто дає клятву, стає суб'єктом перформативного висловлення. Те саме стосується і свідка.

У ситуації, коли суд не може звернутися до показань свідків, Аристотель говорить про необхідність спиратися на критерій правдоподібності як на те, що доводить імовірність події. По суті Аристотель, навіть побіжно торкаючись питання про правдоподібність свідчення, звертає увагу на ще одну особливу властивість цього феномена: правдоподібність є не менш важливою рисою свідчення аніж правдивість, оскільки звертає увагу на контекст його сприйняття. Прийняття свідчення в якості адекватного аргументу для судження великою мірою залежить від того, наскільки подія є відкритою для сприйняття і розуміння в рамках розповсюдженого, усталеного досвіду. Свідчення має витримати тест на міру його ймовірності, інакше воно ризикує залишитися несприйнятим і відтак не стає підставою для судження. Критерій правдоподібності є тим більш значущим, оскільки свідчення має перформативну природу. Саме цим можна пояснити готовність Аристотеля віднести до категорії свідчень такий феномен як прислів'я, адже прислів'я є концентрацією людського досвіду. Вони пройшли випробування часом і випробування на правдоподібність – відтак, є родом знання, що відповідає імовірності.

Апелювання до прислів'я є важливим і з іншого погляду: воно демонструє, що життєвий простір свідчення не обмежується залом суду. Справді, будучи особливою формою актуалізації події, свідчення має ширше практичне значення. Можна стверджувати, що прагнення свідчення вийти поза рамки юридичного вжитку пов'язане із осмислення ролі свідка, себто із концентрацією уваги на суб'єкті. Класичним прикладом, що допомагає розкрити подібне зміщення акцентів із предмета на суб'єкт, є фігура Сократа.

Відомо, що П. Адо, вслід за С. К'єркегором, запропонував розглядати Сократа як особистість, що є «першим представником західного типу мислення» [1, с. 105]. Подібна оптика багато в чому сприяє філософській проблематизації фігури свідка, більш того – дозволяє розглядати Сократа в якості першого свідка у філософському значенні слова. Проте суттєвим є одне застереження: наділяючи Сократа подібною характеристикою слід пам'ятати, що ми це робимо виключно з урахуванням подальшого становлення проблематики суб'єктивності. Для самого Сократа фігура свідка не мала певної персоналістичної позицію в притаманному нам розумінні. Тема свідчення починає звучати по-новому не лише у зв'язку із судом над Сократом, вона отримує нове смислове наповнення в самому методі його філософування. Через діалог він постійно розкриває глибоку природу правди, а саме її подієвість. Істина не належить йому, проте він готовий своєю особистістю засвідчити можливість її пошуку. Саме в цьому сенсі на авансцену виходить суб'єкт, Сократ закликає помістити питання про власне існування в центр як особистого, так і публічного життя. З новим типом запитання приходить зміна перспективи, і, відповідно, необхідним стає новий метод пошуку, що дозволив би по-новому проблематизувати людину. Діалогічна форма, обраний ним метод маєтики – це своєрідне розвинення того головного свідчення, яке дає Сократ: «Про себе я знав, що я просто нічого не знаю» [4, с. 24]. Ключовий момент полягає в тому, що подібне висловлення має певну цінність і важливе значення лише у випадку, якщо ми зосереджуємо увагу на фігурі, котра його робить, себто на самому Сократі. Своєю особою він свідчить про глибину і серйозність висловлення, фігура свідка дозволяє розглядати висловлення як правдоподібне, а не просто як софістський виверт.

Що є особливого в Сократі, яким є той невловимий елемент, який дозволяє говорити про істотно новий підхід до філософування? С. К'єркегор називає цей елемент іронією: «Все субстентційне життя, вся «грецькість» перестала бути законною для Сократа, вся існуюча дійсність була для нього не-дійсною, і не в окремих проявах, а в цілому, як така; він полишив існуюче самому собі і тим самим примусив його загинути; сам він ставав все легше і все більш негативно вільним; все це й було позицією Сократа – безкінечним абсолютним запереченням, іронією. Але Сократ заперечував не саму дійсність, а існуючу в певний час дійсність, дійсність субстанційності, якою вона була в Греції; натомість його іронія вимагала дійсності суб'єктивності, ідеальності. Сократ був обумовлений всім перебігом історії» [3, с. 183-84]. Іронія для Сократа стає невід'ємним атрибутом на шляху пошуку істини. Розпочинаючи діалог, він самопринижено є не як мудрець, що пропонує істину, а як людина, що перебуває на самому початку шляху і що закликає співбесідника стати співучасником пошуку. Не випадково у платонівському діалозі «Горгій» Сократ звертається до свого співбесідника Пола з такими словами: «Хоча я і на самоті, а з тобою не погоджуюсь, тому що твої аргументи мене не переконують; виставивши проти мене натовп лжесвідків, ти намагаєшся виштовхнути мене з моїх володінь – з істини. Я ж, допоки не надам одного-єдиного свідка, що підтвердить мої слова, – тебе самого, вважаю, що не досяг у нашій розмові ніякого успіху. Проте я вважаю, що і ти нічого не досягнеш, якщо не приймеш свідчення від мене одного; а всіх інших свідків можна спокійно відпустити» [5, с. 507-508]. Таким чином, Сократ, будучи сам у ролі свідка, невпинно запрошує співбесідника у співучасники, подивитися на істину тим самим поглядом, що й він сам. Справа полягає у здатності погляду, подекуди сама мова допомагає, називаючи свідка «очевидцем» або «самовидцем».

Важно зазначити, що подібне свідчення корінним чином відрізняється від звичного грекам свідчення на суді. Саме тому ми помічаємо, що Сократ, не маючи жодного свідка (себто, за логікою ситуації, його позиція є непереконаливою та вразливою), звинувачуючи всіх інших у лжесвідченні проти істини, ставить фігуру співбесідника в центр своєї позиції: саме в ньому, ні в кому іншому, він прагне знайти свідка своєї правоти. Конкретний суб'єкт покликаний стати співучасником істини: це вже не неупереджене судження, а максимальна включеність суб'єкта в те повідомлення, яке він виносить на суд громадськості. Правда, що її задекларовано в такий спосіб, набуває форми судження.

Іронія разом із цим є не просто однією з форм, які Сократ готовий накинути на себе, а формою *par excellence*. По-перше, вона дозволяє зберегти дистанцію між загальноприйнятим порядком речей і власною позицією, з якої лунає його запитання. По-друге, іронія характеризує глибину подібного запитання: вона не є маскою; навпаки, вона максимально серйозна, адже в її основі лежить визнання власної некомпетентності перед лицем істини. Таким чином, промови Сократа лунають не з позиції володаря істини, а з позиції свідка – філософа, який перебуває в постійному пошуку істини і який свідомо принижує себе заради самої можливості подібного пошуку: він не володіє абсолютотом, проте прагне жити в світлі того досвіду абсолюту, який йому даний.

Метод Сократа дозволяє виділити ще одну характерну рису свідчення: за своєю натурою воно є інтерсуб'єктивним і прагне явленості. Свідчення потребує не лише того, хто його дає, а й того, хто приймає, важливою є його розділеність. Коли Сократ закликає Пола слідувати за ним, він тим самим прагне передати своє свідчення співбесіднику. «Протягом всієї дискусії – зазначає в цьому зв'язку П. Адо, – він [співбесідник] проєкспериментував те, чим є діяльність розуму, і навіть більше – він був самим Сократом, тобто тим, хто запитує, відповідає, сумнівається в правильності своєї відповіді, не погоджується з нею, одним словом – свідомістю» [1, с. 100]. Свідчення актуалізує знання і пропонує прийняти його як розділений досвід. Свідчення – це завжди історія цього свідчення. Тому такими важливими є жест промовця і готовність до співучасті того, хто приймає цей жест. Наполягаючи на глибоко особистісному характері пошуку істини і на необхідності зосередженого зусилля на цьому шляху, Сократ кидає виклик полісу і позиціонує себе в якості свідка правди. Його вірність свідченню досягає своєї кульмінації в платонівській «Апології Сократа».

Примітно, що аргументація монологу Сократа повною мірою відповідає прийнятій в Афінах юридичній процедурі. Аби засвідчити свою невинність, він звертається до доказів двох порядків, про які вже йшлося: правдивість і правдоподібність. На початку промови він заявляє: «У свідки моєї мудрості, якщо є в мене якась мудрість, я візьму бога того, що в Дельфах. Херефонта ви, звісно, знаєте. Він з юнацьких літ був моїм другом і другом багатьох з вас... Одного разу, коли він прибув у Дельфи, насмілюся запитати оракул і – як я сказав, не галасуйте, афіняни! – запитав тоді прямо, чи є хтось мудріший за мене. Піфія відповіла, що немає мудрішого за мене» [4, с. 23]. Вказуючи на слова оракула в якості свідчення, Сократ апелює до загальноновизнаного порядку авторитета, тим самим стверджує максимальну міру правди: його життєвий шлях був визначений богами, і слова віщуна це засвідчують. Окрім того Сократ стверджує: «Я можу виставити правдивого, як гадаю, свідка того, що я кажу

правду, – моє убозтво» [4, с. 32]. У цьому разі він враховує інший важливий критерій – правдоподібність. Доказом того, що все життя він присвятив «служінню богу» (пошуку істини) є його убозтво, себто відмова від будь-якої уявної вигоди. Захисна промова Сократа, якою нам її пропонує Платон, є фундаментальним аргументом на користь філософського світосприйняття, оскільки відстоює не просто позицію однієї людини, а право філософа на пошук істини, відстоює правду філософа. І в цьому зв'язку можна стверджувати, що покликання кожної людини, що наважилася на філософування, – бути свідком правди. Не випадково Сократ стверджує готовність зберігати вірність своїй позиції незалежно від рішення суду – в цьому теж проявляється глибокий смисл свідчення. Вірність правді, істинність обраного ним шляху залежить від його готовності засвідчувати непохитність власної позиції аж до смерті. Та вища правда, носієм якої він є, напряду залежить від нього, реалізується в його особистості.

Інше важливе твердження Сократа полягає в тому, що правда за своєю природою перевищує сферу правосуддя і, відповідно, правосуддя може до неї звертатися, проте не може її породжувати чи бути її гарантом. Правосуддя має судити, продукувати судження, ґрунтуючись на певному тлумаченні справедливості. Проте тлумачення не означає конституювання. Слідуючи за думкою філософа, можна дійти висновку, що правові категорії не вичерпують різноманіття людських відносин і внутрішньої динаміки прийняття рішень. У цьому сенсі слід говорити про справедливість до її зустрічі із мовою та нормою права. «Той, хто справді бореться за справедливість і хоче бодай на короткий час лишитися живим, – промовляє Сократ, – мусить обов'язково zostатися приватною особою і не брати участі в громадському житті» [4, с. 32-33]. Так, і на процесі Сократа справедливість залежить не від постанови суду, а від його готовності відстоювати власні переконання. Саме в цьому сенсі можна стверджувати, що прийняття Сократом смерті є справедливим. Готовність віддати своє життя є вищою формою свідчення.

Отже, ми бачимо, що природа свідчення виходить за рамки правосуддя і відтак потребує інших підвалин для аналізу, іншого набору аргументів. Подальша еволюція слова *μάρτυς* запевняє нас у вірності такої потреби. Не випадково грецькою слова «свідок» і «мученик» передаються одним словом: сама семантика мови поступово розширює горизонт пошуку. Варто зазначити, що подібна фіксація смислів, запозичення *μάρτυς* для позначення феномену мучеництва, відбувається пізніше, а саме в момент формування ранньохристиянської свідомості. Проте, очевидно, що наділяючи в наш час Сократа роллю свідка, складно абстрагуватися від елементу мучеництва. Якщо поставитися з усією серйозністю до такої традиції тлумачення, то можна дійти висновку про фундаментальність того співзвуччя, що існує між внутрішньою рішучістю слідувати за правдою і зовнішнім проявом такого слідування, яким стає історична подія.

Література:

1. Адо П. Духовные упражнения и античная философия. Пер. с франц. при участии В. А. Воробьева / П. Адо. – М. : «Степной ветер», 2005. – 448 с.
2. Аристотель. Риторика // Античные риторика. Под ред. А.А. Тахо-Годи / Аристотель. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1978. – С. 15-164.
3. Кьеркегор С. Законность иронии с точки зрения мировой истории // Логос №4, 1993/ С. Кьеркегор. – М. : Гнозис, 1994. – С. 176-198.
4. Платон. Апология Сократа / Платон. – К. : Діалоги, 1995. – С. 20-41
5. Платон. Горгий // Собрание сочинений в четырех томах. Т.1. / Платон. – М. : Мысль, 1990. – С. 477-574.
6. Aristote. Section XXIX. La justice et l'injustice // Problemes. Tome III. / Aristote. – P. : Les belles lettres, 1994. – 308 p.
7. Romano C. A l'écoute du témoignage // Réception et usage des témoignages. Sous la dir. De F. Ch. Gaudard et M. Suarez. / C. Romano. – Toulouse: Editions universitaires du Sud, 2007. – p. 21-36.

Рецензент – доктор філософських наук, професор, головний науковий співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії ім. Г. С. Сковороди НАН України
В. А. Малахов